

Lalə MƏMMƏDOVA

Bakı Dövlət Universiteti

“Cinayət prosesi” kafedrasının müəllimi,

Hüquq üzrə fəlsəfə doktoru

e-mail: m.lala26@hotmail.com

ANLAQSIZ VƏZİYYƏTDƏ CİNAYƏT TÖRƏTMİŞ VƏ CİNAYƏT TÖRƏTDİKDƏN SONRA PSIXİ XƏSTƏLİYƏ TUTULMUŞ ŞƏXSLƏR BARƏSİNDƏ MƏHKƏMƏYƏDƏK İCRAATIN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: cinayət mühakimə icraatı, anlaqsız şəxs, ayrı-ayrı kateqoriyalı şəxslər, ibtidai istintaq, psixi xəstəliyə tutulmuş şəxslər

Ключевые слова: уголовное судопроизводство, невменяемое лицо, отдельные категории лиц, первичный расследование, лица-перенесшие психическое заболевание

Key words: criminal proceedings, unreasonable person, separate categories of persons, primary investigation, mentally ill persons

Azərbaycan Respublikasının cinayət mühakimə icraatında şəxsin anlaqsız vəziyyətdə cinayət törətməsi, o cümlədən, cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulması onun barəsində cinayət-prosessual icraatın diferensiasiya edilmiş qaydada həyata keçirilməsi üçün əsas kimi çıxış edir. Bu anlamda, anlaqsız vəziyyətdə cinayət törətmiş, eləcə də, cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulmuş şəxslərə də barəsinə fərqli cinayət-prosessual forma tətbiq edilən ayrı-ayrı kateqoriyalı şəxslər kimi baxmaq mümkündür.

Hesab edirik ki, anlaqsız vəziyyətdə cinayət törətmiş şəxsin barəsində cinayət-prosessual icraatın diferensiasiyası məsələsinin izahına, ilk öncə, «anlaqlılıq» və «anlaqsızlıq» kateqoriyalarının özünün izahından başlamaq məqsədəuyğundur. Çünki əvvəlcə, anlaqsız vəziyyətdə cinayət törətmiş şəxs kimdir? sualına, daha sonra isə belə şəxs barəsində cinayət-prosessual icraat hansı qaydalarda aparılır? sualına cavabın verilməsi,

fikrimizcə, müvafiq məsələlərin izahı baxımından daha məqsədəuyğun və məntiq baxımından daha ardıcıl olar.

Azərbaycan Respublikası CM-in 19-cu maddəsinə əsasən, Cinayət Məcəlləsi ilə müəyyən olunmuş yaş həddinə çatmış və cinayət törətmiş anlaqlı şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilir. Bu normanı şərh edən müəlliflər göstərir ki, cinayətin subyektinin zəruri əlaməti şəxsin anlaqlı olması, yəni onun öz hərəkətlərinin xarakterini və sonrakı nəticələrini dərk etməsi və özünü idarə etmək imkanına malik olmasıdır. Ruhi xəstələr və ya psixi pozuntuları olan şəxslər öz hərəkətlərinin faktiki və ya sosial mahiyyətini fərk etmirsə və özünü idarə etmək iqtidarında deyildirsə, belə şəxslər cinayətin subyekti də ola bilməzlər.

F.Y. Səməndərov göstərdi ki, anlaqlılıq şəxsin öz əməlinin xarakterini dərk etmək və ona rəhbərlik etmək, habelə bununla əlaqədar törədilən ictimai təhlükəli əmələ görə cavabdeh olmaq qabiliyyətidir. (3; 298) Törədilən ictimai təhlükəli əmələ görə ancaq anlaqlı şəxslər cinayət məsuliyyəti daşıya bilərlər. Anlaqlılıq təqsirin və məsuliyyətin vacib şərtidir. İctimai təhlükəli əməl törətsə də, anlaqsız olan şəxs təqsirli sayılmır və cinayət məsuliyyətinə cəlb edilə bilməz. Cəza yalnız islah etmək, habelə yeni cinayətdən çəkindirmək məqsədilə kriminal əməli etməkdə təqsirli olan şəxslərə tətbiq edilir. Göründüyü kimi, məqsədin həyata keçirilməsi ancaq normal psixi qabiliyyətə malik olan şəxs barəsində mümkündür.

Anlaqsız şəxs cəzanın islahedici və xəbərdaredici təsirini qəbul etməyə qadir olmur. Psixikanın xəstə vəziyyəti ya ətraf mühitin düzgün inikas edilməməsinə və ona uyğun olan düşünülmüş əlaqə yaratmaq qabiliyyətinin itirilməsinə, ya da dərk edilən obyektiv şəraitə uyğun hərəkət etmək qabiliyyətinin itirilməsinə səbəb olur. Psixi xəstə olan şəxsin ictimai təhlükəli əməl törətməsi xəstə düşüncənin, iradə və hissən pozulmasının nəticəsidir. Belə hallarda törədilən əməl cəmiyyətə və vətəndaşlara ziyan yetirsə də, ruhi xəstə təqsirli hesab edilmir və onun əməlinin mühakiməsinə yol verilmir.

S.Ə. Vəliyevin qeyd etdiyi kimi, fiziki şəxsin anlaqlı olması elə bir psixoloji (psixi) vəziyyətdir ki, o, bu vəziyyətdə öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) mənasını başa düşə və onu idarə edə bilir. Bu vəziyyətdə fiziki şəxs düşünmək və ölçüb-biçmək qabiliyyətinə, iradəyə və şüura malik olur. Buna görə anlaqlı olmaq cinayətin subyektinin psixoloji-iradəvi əlaməti adlanır. Ona həm də əqli-iradəvi əlamət də demək olar [6; 138].

Bəs o zaman anlaqsızlıq nədir və kimlər anlaqsız vəziyyətdə cinayət törətmiş hesab edilməlidirlər?

Azərbaycan Respublikası CM-in 21.1-ci (xatırladaq ki, CM-in 21-ci maddəsi «Anlaqsızlıq» adlanır) maddəsinə əsasən, ictimai təhlükəli əməli (hərəkət və ya hərəkətsizliyi) törətdiyi zaman anlaqsız vəziyyətdə olmuş, yəni xroniki psixi xəstəlik, psixi fəaliyyətin müvəqqəti pozulması, əqli gerilik və ya sair psixi xəstəlik nəticəsində öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini dərk etməyən və ya onu idarə edə bilməyən şəxs cinayət məsuliyyətinə cəlb edilmir.

Cinayət Məcəlləsinin kommentariyasının müəllifləri CM-in 21.1-ci maddəsinə şərh edərək göstərirlər ki, qanunun mənasına görə, anlaqsızlıq vəziyyəti iki meyarla karakterizə olunur:

tibbi (bioloji);

hüquqi (psixoloji) [3; 256].

Tibbi meyar psixi xəstəliyin olması deməkdir. Hüquqi meyar cinayət törədən və psixi cəhətdən xəstə olan şəxsin yol verdiyi əməlin kriminal xarakterini dərk etməməsi, yaxud da öz hərəkətləri-

ni idarə etmə iqtidarında olmamasıdır.

S.Ə. Vəliyev göstərir ki, anlaqsızlığın tibbi əlaməti (meyarı) dedikdə, fiziki şəxsin öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) faktiki xarakterini başa düşməməsinin, ictimai təhlükəliliyini fərk etməməsinin və ya onu idarə edə bilməməsinin səbəbini müəyyənləşdirən əlamət başa düşülür ki, həmin əlamət (meyar) aşağıdakı suallara cavab verir. Nəyin nəticəsində və hansı səbəbə görə fiziki şəxs [6; 324].

öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) faktiki xarak-terini başa düşə bilmir?

öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) ictimai təhlükəliliyini dərk edə bilmir?

öz əməlini (hərəkət və ya hərəkətsizliyini) idarə edə bilmir?

O, həmçinin, haqlı olaraq, vurğulayır ki, fiziki şəxsin anlaqsız hesab edilməsi üçün hər iki əlamətin (meyarın) mövcud olması tələb edilir. Yalnız tək-cə hüquqi əlamətin (meyarın) olması şəxsi anlaqsız hesab etmək üçün kifayət deyildir, bunun üçün həm də tibbi əlamətin (meyarın) olması da tələb edilir.

S.M. Babayeva qeyd edir ki, anlaqsızlığın tibbi meyarı şəxsə psixi xəstəliyin olması faktına əsaslanır. Qanunda belə xəstəliyin dörd növü göstərilir və bu siyahı psixi xəstələnmənin bütün məlum formalarının hamısını əhatə edir [8; 324].

Onlara ayrı-ayrılıqda qısa şəkildə baxaq:

Xroniki psixi xəstəlik. Bu, daimi və ya uzun müddət davam edən, müalicəsi mümkün olmayan, yaxud da çətin müalicə olunan psixi xəstəlikdir (şizofreniya, epilepsiya, beyin sifilisi və s.);

Psixi fəaliyyətin müvəqqəti pozulması. Bu, müəyyən müddətə davam edən və şəxsin sağlamlığı ilə nəticələnən kəskin ruhi sarsıntı formasında psixi xəstəlikdir (alkoqol psixozları, patoloji sərxoşluq, patoloji affekt, maniakal depressiv psixoz və s.);

Əqli gerilik. Buna oliqofreniya da deyilir. Əqli gerilik ana-dangəlmə və ya inkişaf dövründə qazanılmış, beyin patologiyası nəticəsində yaranan və sosial uyğunsuzluğa səbəb olan intellektin pozulması ilə özünü göstərən psixikanın ləngiməsi və ya natamam inkişafıdır. O, ilk növbədə ağılla, həm də emosiyalar, iradə, nitq və motorika bacarıqları ilə əlaqədar olaraq özünü göstərir. Əqli ge-

rilik demensiyanın nəticəsi kimi qazanılmış intellektual qüsurdan fərqlənir. Qazanılmış intellekt qüsuru, inkişafı başa çatdıqdan sonra zəkanın normal (yaşa uyğun) səviyyədən aşağı düşməsidir və zehni gerilmə ilə yetkin insanın inkişafındakı zəka heç vaxt normal səviyyəyə çatmır. Əqli əlillik dərəcəsi standartlaşdırılmış psixometrik testlərə əsasən intellektual əmsalla kəmiyyətcə qiymətləndirilir. Əqli geriliyin 3 dərəcəsi var:

ən ağır dərəcə (idiotluq). Belə insanlarda baş beyin qabığının zədələnməsi bir sıra mərkəzləri əhatə etdiyindən onlarda nəinki intellekt çox aşağı səviyyədə inkişaf edir, həm də hərəkət, nitq, eşitmə və digər analizatorlar da inkişafdan qalmış olur. İdiot insanlar ətraf aləmi mənalandıraraq qavraya bilmir;

ağır və orta dərəcə (imbessillik). İmbesil insanlar nitqə, çox da çətin olmayan, sadə əmək vərdişlərinə yiyələnmək imkanına malikdirlər. Lakin dərk etmə, hafizə, təfəkkür, emosional-iradi proseslərin, dilin kommunikativ funksiyaların inkişafdan geri qalması onların təlim-tərbiyə işini demək olar ki, qeyri-mümkün edir.

yüngül dərəcə (debillik). Belə insanlarda intellekt aşağı olur, onların emosional-iradi xüsusiyyətlərində kobud qüsurlar olur.

Sair psixi xəstəlik. Bu, fiziki şəxsin əqli-iradəvi fəaliyyət qabiliyyətinin azalması və ya pozulmasıdır. S.Ə. Vəliyev qeyd edir ki, o, prinsip etibarilə psixi xəstəlik hesab edilmir. Sair psixi xəstəlik dedikdə, başa düşülür:

psixopatiyanın kəskin forması;

sayıqlama (buna zəhərlənmə, zədələnmə, digər hallar səbəb ola bilər);

beyin zədələnməsi, beyin şişi və s. zamanı fiziki şəxsin əqli-iradəvi fəaliyyət qabiliyyətinin pozulması;

fiziki şəxsin psixikasında dəyişiklik.

Anlaqsızlığın hüquqi meyarına gəlincə, onun özünün də iki elementi fərqləndirilir:

intellektual element;

iradəvi element.

İntellektual elementə əsasən, şəxs öz hərəkətlərini ölçüb-biçmək qabiliyyətinə malik olmur, başqa sözlə, onun ictimai təhlükəli əməl olmasını dərk edə bilmir. İradəvi elementə görə isə, şəxsin öz hərəkətlərini idarə etmək qabiliyyəti olmur.

Bir çox ruhi xəstəliklər insan psixikasının məhz iradəvi sahəsinin pozulması ilə müşayiət olunur. Belə hallarda şəxs öz hərəkətlərinin ictimai təhlükəli olmasını dərk edir, lakin bu əməlin törədilməsindən özünü çəkindirə bilmir. Bu elementlər alternativ xarakterlidir, yəni onların eyni zamanda hər ikisinin mövcud olması tələb edilmir. Bu elementlərdən azı birinin mövcudluğu anlaqsızlığın hüquqi meyarının mövcudluğu nəticəsinə gəlmək üçün kifayət edir.

Azərbaycan Respublikası CPM-in 140.0.2-ci maddəsinə əsasən, şübhəli və ya təqsirləndirilən şəxsin ictimai təhlükəli əməli törətdiyi zaman xroniki psixi xəstəlik, psixi fəaliyyətin müvəqqəti pozulması, əqli gerilik və ya sair psixi xəstəlik nəticəsində öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini dərk etmək, yaxud onları idarə edə bilmək iqtidarında olub-olmaması yalnız psixiatriya sahəsində ekspertlərin rəyinin əvvəlcədən əldə edilməsi və tədqiqi şərti ilə müəyyən edilə bilər; 265.5-ci maddəsinə əsasən isə, şəxsin anlaqlı olub-olmaması ilə bağlı məhkəmə-psixiatrik ekspertizasının aparılması üçün ən azı üç məhkəmə ekspertindən ibarət tərkibdə komissiya təşkil edilir.

Beləliklə, kimlərin anlaqsız şəxs hesab edildiyinə, şəxsin hansı meyarlar və hansı sübut növü əsasında anlaqsız hesab edilə biləcəyinə aydınlıq gətirdikdən sonra anlaqsız vəziyyətdə cinayət törətmiş şəxslərin barəsində cinayət-prosessual icraatın diferensiasiya səbəblərinin və xüsusiyyətlərinin izahına keçmək olar.

Azərbaycan Respublikası CM-in 21.2-ci maddəsinə əsasən, anlaqsız vəziyyətdə ictimai təhlükəli əməl törətmiş şəxs barəsində məhkəmə tərəfindən CM-də nəzərdə tutulmuş tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilə bilər; 93.1-1.1-ci və 94-cü maddələrinə görə isə, şəxsin psixi pozuntusu ilə əlaqədar tibbi xarakterli məcburi tədbirlər məhkəmə tərəfindən CM-in Xüsusi hissəsində nəzərdə tutulmuş əməli (hərəkət və ya hərəkətsizliyi) anlaqsız vəziyyətdə törətmiş şəxslərə onların müalicə olunması və ya psixi vəziyyətinin yaxşılaşdırılması, habelə həmin şəxslər tərəfindən yeni cinayət törədilməsinin qarşısının alınması məqsədilə tətbiq edilir [3; 213].

Deməli, anlaqsız vəziyyətdə cinayət törətmiş şəxslər barəsində diferensiasiya edilmiş xüsusi formalı cinayət-prosessual icraat qeyd edilən məqsədə nail olmaq həyata keçirilir. Bu icraatın xüsusiyyətləri Azərbaycan Respublikası CPM-in LV fəslinin (468-478-ci maddələr) müddəaları ilə nizamlanır. Belə ki, CPM-in 468-ci maddəsində qeyd edildiyi kimi, anlaqsız vəziyyətdə cinayət törətmiş şəxslər barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə icraat CPM-in 468-478-ci maddələri ilə nəzərdə tutulmuş xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla CPM-in ümumi qaydaları əsasında aparılır. Həmin normalardan məhz 469-cu, 471-ci, 475-ci və 476-cı maddələr anlaqsız vəziyyətdə cinayət törətmiş şəxs barəsində həyata keçirilən cinayət-prosessual icraatın məhkəməyədək olan mərhələsini tənzim edir.

Anlaqsız vəziyyətdə cinayət törətmiş şəxslər barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə məhkəməyədək icraatın xüsusiyyətlərini CPM-in 469-cu maddəsi nəzərdə tutur. Həmin maddənin tələblərinə görə, anlaqsız vəziyyətdə cinayət törətmiş şəxslər barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə məhkəməyədək icraat ibtidai istintaq şəklində aparılır.

F.M. Abbasova qeyd edir ki, anlaqsız vəziyyətdə cinayət törətmiş şəxslər barəsində işlərin məhkəməyədək icraatı forması qismində ibtidai istintaqa üstünlük verilməsinin məntiqi onunla izah edilə bilər ki, belə şəxslər tərəfindən törədilmiş cinayətlər üzrə ibtidai istintaq aparılmasının məcburi xarakter daşması, bu cinayətlər üzrə müəyyən edilməli olan hallardan başqa, xüsusi sübut etmə predmetinin də müəyyən edilməsinə imkan verir, digər tərəfdən isə anlaqsız vəziyyətdə cinayət törətmiş şəxslərin hüquq və qanuni mənafələrinin ibtidai istintaq zamanı daha müəmməl müdafiə olunması üçün şərait yaranmış olur [2; 256].

CPM-in 469-cu maddəsinin digər müddəalarının tələblərinə görə, anlaqsız vəziyyətdə cinayət törətmiş şəxslər cəmiyyət üçün təhlükəli olaraq qalmaqda davam etdikdə, müstəntiq və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror həmin şəxslər barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə işin baş-

lanması haqqında qərar çıxarır (cinayət işinin ibtidai araşdırılması zamanı iştirakçılardan hər hansının cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməlin törədildiyi anda anlaqsız vəziyyətdə olması müəyyən edildikdə isə, tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə iş cinayət işindən ayrıca icraata ayrılır – CPM-in 471-ci maddəsi) [4; 896]. Anlaqsız vəziyyətdə cinayət törətmiş şəxslər barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə icraatın aparılmasında, barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə iş başlanmış şəxsin psixi vəziyyəti buna mane olduğu hallar istisna olmaqla, həmin şəxsin özü, müdafiəçisi və qanuni nümayəndəsi iştirak edə bilərlər. Barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə iş başlanmış şəxs öz psixi vəziyyətinə görə iş üzrə icraatda iştirak edə bilmədikdə, müstəntiq, ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror bu barədə protokol tərtib edir və həmin protokol müvafiq şəxsin prosessual fəaliyyət qabiliyyəti olmayan hesab edilməsi barədə məsələnin həlli üçün hakimə göndərilir.

Milli hüquq ədəbiyyatında, haqlı olaraq, göstərilir ki, məhkəməyədək icraat mərhələsində ruhi xəstəlik, müvəqqəti ruhi pozuntu və ya əqli gerilik səbəbindən öz hüquqlarını və vəzifələrini müstəqil həyata keçirmək qabiliyyətinə malik olmayan şəxslərin cinayət-prosessual qaydada məhkəmə tərəfindən fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxs hesab edilməsinin, eləcə də, öz hüquqlarını və vəzifələrini yenidən müstəqil həyata keçirmək qabiliyyəti əldə etmiş həmin şəxsin cinayət-prosessual fəaliyyət qabiliyyətinin cinayət-prosessual qaydada bərpa edilməsinin prosessual formasına dair hüquqi qeyri-müəyyənlik mövcuddur. Belə ki, CPM-in 100.3-cü və 469.4-cü maddələrində şəxsin cinayət-prosessual qaydada fəaliyyət qabiliyyəti olmayan şəxs hesab edilməsindən bəhs olunsa da, CPM-in başqa heç bir maddəsində bu məsələnin hansı məhkəmə tərəfindən və hansı qaydada həll edilməli olması nəzərdə tutulmamışdır. Ədəbiyyatda qeyd edilən boşluğun aradan qaldırılması üçün bu məsələ ilə bağlı səlahiyyətlərin məhkəmə nəzarəti funksiyasını həyata keçirən məhkəməyə verilməsinin məqsədəuyğun olduğu qeyd edilir və biz də, hə-

min yanaşmanın məqsədəuyğun olduğunu hesab edirik [1, 367].

Anlaqsız vəziyyətdə cinayət törətmiş şəxs barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsinə dair iş üzrə məhkəməyədək icraatın qurtarması xüsusiyyətləri isə CPM-in 475-ci maddəsi ilə tənzim edilir. Həmin maddənin tələblərinə görə, toplanmış sübutları tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi barədə iş üzrə icraatı qurtarması üçün kifayət hesab etdikdə müstəntiq aşağıdakı qərarlardan birini çıxarır:

cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş və cinayət məsuliyyətinə səbəb olan əməli anlaqsız vəziyyətdə törətmiş şəxs barəsində işin məhkəməyə göndərilməsi haqqında;

cinayət qanunu ilə nəzərdə tutulmuş əməli anlaqsız vəziyyətdə törətmiş şəxs məhkəməyədək icraat ərəfəsində sağaldıqda və tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsinə ehtiyac duyulmadıqda, iş üzrə icraata xitam verilməsi haqqında;

cinayət işi üzrə icraata xitam verilməsi üçün CPM-in müddəaları ilə nəzərdə tutulmuş əsaslar olduqda iş üzrə icraata xitam verilməsi haqqında.

Tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi barədə iş üzrə məhkəməyədək icraat qurtardıqdan sonra müstəntiq başa çatmış icraatın materiallarını zərər çəkmiş şəxsə, onun nümayəndəsinə, barəsində icraatın aparıldığı şəxsə, onun qanuni nümayəndəsinə və müdafiəçiyə təqdim edir. Göstərilən şəxslərin tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi barədə işin materialları ilə tanış olmaları haqqında protokol tərtib edilir.

Anlaqsız vəziyyətdə cinayət törətmiş şəxs barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsinə dair iş üzrə başa çatmış icraatın materialları işin məhkəməyə göndərilməsi haqqında müstəntiqin qərarı ilə birlikdə aşağıdakı qərarlardan birini qəbul edən ibtidai araşdırmaya prosesual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora verilir. Prokuror isə, aşağıdakı prosesual hərəkətlərdən birini yerinə yetirir:

müstəntiqin qərarını təsdiq edir və işi məhkəməyə göndərir, gücləndirilmiş elektron imza ilə təsdiq edilmiş həmin qərarı «Elektron məhkəmə» informasiya sisteminin tətbiq olunduğu məhkəmələrdə həmin sistemə yerləşdirir;

əlavə araşdırmanın aparılması üçün işi müstəntiqə göndərir;

iş üzrə icraata xitam verir.

Paraqrafın əvvəlində qeyd edildiyi kimi, cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulmuş şəxslər barəsində də cinayət-prosessual icraat diferensiasiya edilmiş qaydada həyata keçirilir.

Cinayət-prosessual icraatın belə diferensiasiyasının maddi-hüquqi əsası qismində Azərbaycan Respublikası CM-in 21.3-cü maddəsi çıxış edir. Həmin maddəyə əsasən, anlaqlı vəziyyətdə cinayət törətmiş, lakin məhkəmə tərəfindən hökm çıxarılanadək psixi xəstəliyə tutulmuş və bunun nəticəsində öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini dərk etmək və ya həmin əməli idarə etmək imkanından məhrum olmuş şəxs barəsində məhkəmə tərəfindən Cinayət Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilə bilər.

Baxılan halda cinayət-prosessual icraatın diferensiasiyasının prosesual-hüquqi əsası qismində isə Azərbaycan Respublikası CPM-in LVI fəsil çıxış edir. Həmin fəsil «Cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulmuş şəxslər barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə icraat» adlanır və 479-487-ci maddələri özündə birləşdirir. CPM-in 479-cu maddəsində qeyd edilir ki, CPM-in 479-487-ci maddələri ilə nəzərdə tutulmuş xüsusiyyətlər nəzərə alınmaqla, cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulmuş şəxslər barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə icraat CPM-in ümumi qaydaları əsasında aparılır. Həmin maddələrdən məhz 480-ci və 484-cü maddələr isə cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulmuş şəxsin barəsində həyata keçirilən xüsusi formalı cinayət-prosessual icraatın məhkəməyədək olan mərhələsinin xüsusiyyətlərini nizamlayır.

Beləliklə, şəxsin CPM-in LVI fəsil ilə nizamlanan xüsusi cinayət-prosessual icraatın yönəldiyi subyekt qismində çıxış edə bilməsi üçün aşağıdakı şərtlərin mövcudluğu tələb olunur:

1) şəxs cinayəti törətdiyi anda anlaqlı olmalı, öz yəni əməlinin faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini dərk etməli, həmin əməli idarə etmək imkana malik olmalıdır;

2) şəxs cinayəti törətdikdən sonra, lakin onun barəsində məhkəmə tərəfindən hökm çıxarılanadək psixi xəstəliyə tutulmuş olmalıdır. Məhkəmə tərəfindən hökm çıxarıldıqdan sonra şəxs psixi xəstəliyə tutularsa, məsələn başqa cinayət-hüquqi və cinayət-prosessual institutların tətbiqi ilə öz həllini tapır. Belə ki, CM-in 78.1-ci maddəsinə əsasən, cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulmuş və bunun nəticəsində öz əməlinin (hərəkət və ya hərəkətsizliyinin) faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini dərk etmək və ya həmin əməli idarə etmək imkanından məhrum olmuş şəxs qanuni qüvvəyə minmiş hökmlə təyin edilmiş cəzadan və ya cəzanın qalan hissəsini çəkməkdən azad olunur. Belə şəxs barəsində məhkəmə tərəfindən Cinayət Məcəlləsi ilə nəzərdə tutulmuş tibbi xarakterli məcburi tədbirlər tətbiq edilə bilər. Göründüyü kimi, şəxsin onun barəsində hökm çıxarıldıqdan sonra şəxs psixi xəstəliyə tutulması artıq cinayət-prosessual icraatın diferensiasiya əsası kimi deyil, başqa bir cinayət-hüquq institutunun – xəstəliyə görə cəzayı çəkməkdən azad etmə institutunun tətbiqi əsası kimi çıxış edir. Həmin cinayət-hüquqi institut isə CPM-in LVI fəslə (cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulmuş şəxslər barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə icraat) ilə deyil, LVIII fəslə (hökmlər və ya məhkəmənin digər yekun qərarlarının icrası qaydasında icraat) ilə nəzərlənən icraat (daha dəqiq desək, 511-ci maddənin müddəaları) vasitəsi ilə realizə edilir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası Məhkəməsi Plenumunun «Azərbaycan Respublikası Ali Məhkəməsinin Cinayət Kollegiyasının 07 noyabr 2013-cü il tarixli qərarı ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 21.3 və 78-ci maddələrinin şərh edilməsinə dair» 09 dekabr 2014-cü il tarixli Qərarında göstərilir ki, məhkəmə Azərbaycan Respublikası CM-in 21.3-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş anlaqlı vəziyyətdə cinayət törətmiş, lakin məhkəmə tərəfindən hökm çıxarılanadək psixi xəstəliyə tutulmuş şəxs barəsində Azərbaycan Respublikası CPM-in 485-ci maddəsinin tələblərinə riayət olunmaqla tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi məsələsini həll edir. CM-in 78-ci maddəsi isə, həmin maddədə göstərilən xəstəliklər məhkəmənin itti-

ham hökmü elan edildikdən sonra icra edilənədək və ya cəzanın çəkilməsi zamanı baş verdiyi halda, şəxsin müvafiq olaraq cəzadan və ya cəzanın qalan hissəsini çəkməkdən azad edilməsini, yaxud azad edilməsinin mümkünlüyünü nəzərdə tutur;

3) şəxsin cinayəti törətdikdən sonra düçar olduğu xəstəliyin nəticəsində o, öz əməlinin faktiki xarakterini və ictimai təhlükəliliyini dərk etmək və ya həmin əməli idarə etmək imkanından məhrum olmalıdır.

Yuxarıda sadalanmış üç şərtin hamısının bir arada mövcud olduğu hallarda şəxs barəsində CPM-in LVI fəslə ilə nəzərlənən xüsusi cinayət-prosessual icraat həyata keçirilə bilər.

«Psixi xəstəlik» termininin mahiyyətinə gəlinəcə, qüvvədə olan qanunvericilikdə bu terminin ümumi xarakterli leqal anlayışı nəzərdə tutulmuş olsa da, konkret halda, konkret şəxsin hansı psixi xəstəliyə tutulmuş olması (olmaması), xəstəliyin ağırlıq dərəcəsi, səbəbləri, nəticələri və s. bu kimi məsələlər yalnız xüsusi biliklərin tətbiqi ilə verilmiş həkim komissiyasının rəyi əsasında müəyyən edilə bilər. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının «Psixiatriya yardımı haqqında» 12 iyun 2001-ci il tarixli Qanununun 1.0.11-ci maddəsinə əsasən, psixi pozuntu (xəstəlik) dedikdə, sosial uyğunlaşmanın və səhhətin pozulması ilə müşayiət olunan, kliniki ifadə olunmuş psixopatoloji davranış forması başa düşülür.

CPM-in 480-ci maddəsinin tələblərinə görə, cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulmuş şəxslər barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə materialların məhkəməyədək hazırlığı ibtidai istintaq şəklində aparılır.

Cinayət-Prosessual Məcəllənin kommentariyasında qeyd edilir ki, bu qayda psixi xəstəliyə düçar olmuş şəxsin hüquqlarının və qanuni mənafələrinin daha etibarlı müdafiəsini təmin edir.

Baxılan maddənin digər tələblərinə əsasən, cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulmuş şəxslər barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə icraatda hadisədən sonra psixi xəstəliyə tutulmuş şəxs, onun müdafiəçisi və qanuni nümayəndəsi iştirak edə bilərlər [1; 345].

Psixi xəstəliyə tutulmuş şəxs səhhətinin vəziyyəti

yətinə görə tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə icraatda iştirak edə bilmədikdə, müstəntiq və ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror bu barədə protokol tərtib etməlidirlər [7; 456].

Toplanmış sübutları kifayət hesab etdikdə isə, müstəntiq aşağıdakı qərarlardan birini çıxarır:

iş üzrə icraatı dayandırmaqla tibbi xarakterli məcburi tədbirin tətbiq edilməsi üçün işin məhkəməyə göndərilməsi haqqında məsələnin həll edilməsi məqsədi ilə cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulmuş şəxslər barəsində tibbi xarakterli məcburi tədbirlərin tətbiq edilməsi üzrə materialları ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokurora göndərmək;

cinayət işi üzrə icraata xitam vermək.

Bu qərarlar bir-birinə alternativdir, yəni müstəntiq tərəfindən onlardan yalnız biri qəbul edilə bilər.

Müvafiq materialları aldıqdan sonra ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror aşağıdakı qərarlardan birini qəbul edir:

tibbi xarakterli məcburi tədbirin tətbiq edilməsi üçün işin məhkəməyə göndərilməsi haqqında müstəntiqin qərarını təsdiq edir, gücləndirilmiş elektron imza ilə təsdiq edilmiş həmin qərarı «Elektron məhkəmə» informasiya sisteminin tət-

biq olunduğu məhkəmələrdə həmin sistemə yerləşdirir;

əlavə araşdırmanın aparılması üçün materialları müstəntiqə qaytarır;

cinayət işi üzrə icraata xitam verir.

Bu qərarlar da bir-birinə alternativdir, yəni ibtidai araşdırmaya prosessual rəhbərliyi həyata keçirən prokuror tərəfindən onlardan yalnız biri qəbul edilə bilər.

CPM-in 484-cü maddəsi isə, öz növbəsində, cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulmuş şəxsə ittihamın elan edilməsinin xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir. Həmin maddəyə əsasən, cinayətin törədilməsində ittihamın elan edilməsinə əsas verən kifayət qədər sübutlar olduğu halda müstəntiq psixi xəstəliyə tutulmuş şəxsin təqsirləndirilən şəxs qismində cəlb edilməsi haqqında əsaslandırılmış qərar çıxarır. Səhhətinin vəziyyəti buna mane olmadığı halda ittihamın elan edilməsi haqqında qərar cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulmuş şəxsin özünə təqdim edilə bilər. Şəxsin qərarla tanış edilməsi mümkün olmadıqda, bu barədə protokol tərtib edilir. Cinayət törətdikdən sonra psixi xəstəliyə tutulmuş şəxsə ittihamın elan edilməsi barədə qərarla təqsirləndirilən şəxsin müdafiəçisi, habelə qanuni nümayəndəsi tanış olur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı

1. Abbasova F.M. Cinayət prosesi. Xüsusi hissə. Yenidən işlənmiş 4-cü nəşr. Dərslik. Bakı: Hüquq yayın evi, 2021, 520 s.
2. Abbasova F.M. Cinayət prosesində xüsusi icraatlar. Dərs vəsaiti. Bakı: Ecoprint, 2018, 192 s.
3. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin kommentariyası / elmi red. F.Y. Səməndərov. Bakı: Hüquq yayın evi, 2021, 712 s.
4. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcəlləsinin kommentariyası / red. C.H. Mövsümov, B.C. Kərimov, Ə.H. Hüseynov. Bakı: Digesta, 2016, s. 1336.
5. Cəfərquliyev M.Ə. Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesi. Dərslik. Bakı: Qanun, 2008, 768 s.
6. Vəliyev S.Ə. Azərbaycan Respublikasının cinayət hüququ. Ümumi hissə. Ali məktəblər üçün dərslik. Bakı: Elm və təhsil, 2012, 552 s.
7. Cinayət prosesində ibtidai araşdırma. Dərslik / elmi redaktor H.S. Qurbanov. Bakı: Elm və təhsil, 2022, 712 s.
8. Babayeva S.M. Cinayət hüququ. Ümumi hissə. Dərs vəsaiti. Bakı: Elm və təhsil, 2018, 551
9. Qəfərov M.S. Cinayət mühakimə icraatının şəxslərə görə diferensiasiya edilməsinin bəzi məsələləri // Odlar Yurdu Universitetinin elmi və pedaqoji xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası, 2013, № 38, s. 118-130.

10. Məmmədova L.İ. Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesində ayrı-ayrı kateqoriya şəxslər barəsində icraatın xüsusiyyətləri. H.ü.f.d. elmi dərəcəsi almaq üçün tədqim edilmiş dissertasiya. Bakı, 2016, 136 s.

Лала Мамедова

Совершение преступления во время невменяемости и особенности досудебного производства лиц перенесших психическое заболевания после совершения преступления

В уголовном судопроизводстве Азербайджанской Республики факт совершения лицом преступления в невменяемой обстановке, а также выявление психического заболевания после совершения преступления выступает основанием для осуществления уголовно-процессуального производства. Против него в дифференцированном порядке. В этом смысле можно рассматривать лиц, совершивших преступление в невменяемой обстановке, а также лиц, перенесших психическое заболевание после совершения преступления, как отдельные категории лиц, к которым применяется иная уголовно-процессуальная форма. Статья 469 УПК предусматривает особенности досудебного производства по применению принудительных мер медицинского характера к лицам, совершившим преступление в условиях невменяемой ситуации. Согласно требованиям указанной статьи досудебное производство по вопросу о применении принудительных мер медицинского характера к лицам, совершившим преступление в невменяемой обстановке, проводится в форме предварительного следствия.

Lala Mammadova

Having committed a crime in an unreasonable situation and having committed a crime then about mentally ill persons features of pre-trial proceedings

In the criminal proceedings of the Republic of Azerbaijan, the fact that a person commits a crime in an unreasonable situation, as well as being diagnosed with a mental illness after committing a crime, acts as a basis for carrying out criminal procedural proceedings against him in a differentiated manner. In this sense, it is possible to consider persons who have committed a crime in an unreasonable situation, as well as those who have suffered mental illness after committing a crime, as separate categories of persons to whom a different criminal-procedural form is applied. Article 469 of the Civil Code provides for the features of the pre-trial proceedings on the application of mandatory measures of a medical nature to persons who have committed a crime in an unreasonable situation. According to the requirements of that article, the pre-trial proceedings on the application of mandatory measures of a medical nature on persons who have committed a crime in an unreasonable situation are conducted in the form of a preliminary investigation.